

אוניברסיטת בר-אילן

"המחלה הייתה בגוף והגוף ביקש לדבר"

חוויות גוף של נשים שחלו בסרטן השד

לאור תהליכי טיפול נפשי המשלב גוף

חפצי ציון מוזס

עבודה זו מוגשת כחלק מהדרישות לשם קבלת תואר מוסמך

ביחידה ללימודים בין תחומיים, התכנית ללימודי מגדר

של אוניברסיטת בר-אילן

תקציר

סרטן השד הוא הסרטן השכיח ביותר בקרב נשים בכל קבוצות האוכלוסייה בישראל בדומה למדינות רבות בעולם. על אף התחלואה הגבוהה אחוזי ההישרדות מהמחלה גבוהים. בעוד שמחלת הסרטן עצמה פוגעת בגוף והטיפול הרפואי בה נעשה על ידי מניפולציות על הגוף ולתוכו, ההתמודדות עם המחלה והשלכותיה מעוררת ומערערת הן את הגוף והן את הנפש. על כן, טיפול המשלב החלמה נפשית עם עבודה המתייחסת גם לגוף עשוי להיות מועיל במיוחד עבור נשים הנמצאות בתהליכי התמודדות עם סרטן שד. למרות זאת, יש מחקר אקדמי מועט העוסק בחוויות גוף ובנרטיבים מהפרספקטיבה של הגוף, של נשים שהתמודדו עם סרטן השד, ולמיטב ידיעתי אין כל מחקר על חוויותיהן לאור טיפול נפשי המשלב את הגוף.

מטרת המחקר הנוכחי כפולה: (1) ללמוד על חוויות גוף בקרב נשים שהתמודדו עם סרטן השד (2) וללמוד על אופן העיסוק בתכנים העולים מהגוף בטיפול נפשי המשלב התייחסות לגוף. במחקר הנוכחי נבחנו שלוש גישות טיפוליות המשלבות את הגוף: דרמה תרפיה, טיפול בתנועה ופסיכותרפיה גופנית. מחקר זה עוסק בשאלות: אילו חוויות נשים מתארות בעקבות טיפול נפשי המשלב את הגוף; אילו נרטיבים גופניים הן מבנות; אילו תכנים עולים מתוך נקודת המבט של הנשים בהתמקדות בחוויות הגוף; אילו משמעויות נוצרות בתוך וביחס לגוף במהלך הטיפול ובעקבותיו. ממצאי המחקר תורמים הן להבנה החברתית של סוגיות של מגדר, גוף מיניות ונשיות והן לשדה הטיפול הנפשי.

במסורת החשיבה המערבית שלטה התפיסה הדואליסטית לפיה הגוף והנפש נבדלים ומנוגדים. על אף שחל ערעור על תפיסה זו, שורשיה התרבותיים עדיין ניכרים בשדה הרפואי הרואה בגוף אובייקט ומכונה. לכך יש להוסיף את ההקשר החברתי-מגדרי, בו הגוף הנשי זוכה באופן מתמיד לאובייקטיביזציה, כאשר השדיים מהווים סמל לכך. החוויה הגופנית-נפשית מושפעת ומתעצבת על ידי השיחים הללו, בהם פועלים כוחות מרובים וסותרים, על הגוף והנפש של האישה המתמודדת עם המחלה.

ההתמודדות עם סרטן השד מחייבת התעמתות עם המחלה והטיפולים בה, אשר לה השלכות קצרות וארוכות טווח על הגוף והנפש גם יחד. בעבר העיסוק בסרטן השד היווה טאבו, אך כיום יש ייצוג נרחב לסרטן השד וניתן למצוא סיפורי התמודדות רבים של נשים במדיות השונות. סיפור סרטן השד הרווח מקדם שיח של הישרדות אשר דוחק את המוות. בסיפור זה הגיבורה נדרשת לגישה חיובית ביחס למחלה אותה היא רואה כהזדמנות טרנספורמטיבית. הביקורת הפמיניסטית רואה בסיפור ההישרדות הרווח של סרטן השד שיעתוק של התפיסות ההטרונורמטיביות, הצרכניות והאידיאולוגיות-מגדריות ביחס לגוף האישה, למראה ולמחלה. בכך תרבות סרטן השד מגבילה את הסיפור שניתן לספר מבחינה תרבותית וחברתית וחלקים

מהחוויה האנושית אינם באים בה לידי ביטוי. יש צורך במודלים נרטיביים חדשים דרכם ניתן יהיה לתת ביטוי לכל החלקים של החוויה ולאפשר ל"קול" של הגוף להישמע.

המחקר נערך בשיטה האיכותנית-קונסטרוקטיבית ובמתודולוגיה פמיניסטית. במסגרת המחקר רואיינו 12 נשים אשר התמודדו עם סרטן השד והשתתפו בטיפול נפשי המשלב את הגוף באמצעות דרמה תרפיה, טיפול בתנועה או בפסיכותרפיה גופנית. חקירת נושא הגוף יוצרת אתגר מתודולוגי, ועל כן לטובת המחקר פותחו כלים לספר את הגוף ולהקשיב לגוף. ניתוח הטקסטים נעשה על פי המודל המרובע המתייחס לתוכן, צורה, הטקסט השלם ולטקסט על פי חלקים.

בעבודה זו שלושה פרקי ממצאים: (א) סיפורי הגוף, (ב) הידע המצוי בגוף (ג) והדרך אל הידע האצור בגוף.

בפרק הממצאים הראשון, מוצגים שלושה דגמים של סיפורי גוף שעלו מתוך ניתוח הראיונות. בדגם הראשון יש סיפור מחלה נגיש ומאורגן בו בולטים החוסן והסוכנות (agency) של המספרת. לעומת זאת, לגוף אין סיפור נגיש, וסיפורו בא לידי ביטוי בהיעדרו ובאמצעים צורניים בתוך סיפור המחלה היוצרים פרימה בסיפור החוסן. בדגם השני יש שני סיפורים, סיפור מחלה וסיפור לגוף. סיפור המחלה עומד בפני עצמו כסיפור שלם וחתום ממנו נעדרים רגשות וחוויות גופניות. סיפור הגוף מקפל בתוכו נרטיב מנוגד העוסק בתכנים שלא הופיעו בסיפור המחלה (כגון: כאב, פגיעה). בדגם השלישי הגוף וחוויות הגוף הם הציר המרכזי סביבו הסיפור בנוי. המספרת מספרת את עצמה ואת גופה כאחד, כאשר הגוף נתפס כבעל ידע רגשי עמוק על העצמי.

סיפורי הגוף מחזיקים בתוכם ידע עשיר ומשמעותי להבנת ההתמודדות הנפשית-גופנית עם המחלה במרחב חברתי. מתוך סיפורי הגוף עולים תכנים ייחודיים בהם הגוף מתייצב כבעל ידע ותוכן המאתגר את התפיסות המקובלות. זהו נושא פרק הממצאים השני: הידע המצוי בגוף. במחקר זה עלו מהראיונות שלוש תמות מרכזיות העולות מתוך סיפורי הגוף:

(1) הגוף כאתר שיכול להכיל ניגודים של חולשה וכוח, אכזבה וגאווה, חוסר שליטה ונחישות, קריסה וריפוי. חוויות אלו אשר לכאורה סותרות יכולות לדור בכפיפה אחת, בזו אחר זו או בעת ובעונה אחת. חוויות הגוף אינן נענות לחלוקות הבינאריות והולכות מעבר לדיכוטומיות של גוף ונפש, חומר ורוח, נוזל ומוצק ויוצרות תמונה עשירה יותר של החוויה האנושית, אשר מתוכן יכולה לצמוח חוויה של בריאות וריפוי.

(2) ההבחנה החברתית והרפואית בין חולי לבריאות ברורה ולינארית אך מתוך חוויות הגוף עולה סיפור מורכב יותר. הערעור על ההבחנה בין בריאות לחולי עובר כחוט השני לאורך כל שלבי ההתמודדות עם

המחלה מהגילוי ועד שנים לאחר סיום הטיפולים. בכך מחקר זה מוסיף ומרחיב על מחקרה של תומס-מקלין בו היא דנה בסוגיה זו בהקשר של מועד סיום המחלה.

(3) סוגיית המגע והתחושה בשד, או היעדר התחושה בעקבות הליכים רפואיים, מהווה מרכיב משמעותי עבור האישה ברמה הזהותית כסובייקט. נושא זה נעדר כמעט מהספרות המחקרית והכתיבה הפופלרית ויש לתת לו משקל במערך השיקולים בקבלת החלטות בתהליך ההתמודדות.

הטיפול הנפשי-גופני יכול להיות מרחב בו ניתן מקום לידע של הגוף. מתוך הראיונות עלו חמישה שבילים דרכם ניתן לגשת לסיפורי הגוף המוצגים בפרק הממצאים השלישי. (א) הנכחת הגוף והצבתו במוקד באופן המייצר מודעות לגוף, הקשבה פנימה ושהייה בחוויות גופניות. (ב) פעולה ותנועה – דרך הפעולה היצירתית והתנועתית חלקים של הסיפור המצויים בתוך הגוף יכולים לבוא לידי ביטוי, וזוכים לעיבוד מתוך הגוף ועל ידי הגוף. (ג) שביל נוסף לסיפור של הגוף עובר דרך מגע, אמצעי המהווה חלק מהריפוי. (ד) הבכי הוא אמצעי ביטוי לתכנים לא מילוליים בגוף ואמצעי לתקשורת עם העצמי והסביבה. (ה) על אף המגבלה של השימוש בשפה להבנת ושמיעת סיפור הגוף, המילים הן האמצעי דרכו האדם מעניק פרשנות לעצמו ועל כן יש להן תפקיד ומקום בתהליך הריפוי ובהבאת סיפורי הגוף אל המרחב החברתי והתרבותי.

מחקר זה מעבה את הספרות הקיימת בכך שהוא מזהה את סיפור הגוף כנושא חלקים בחוויה האנושית של ההתמודדות עם מחלת סרטן השד, חלקים אשר לרוב אינם זוכים להישמע בהקשר החברתי-תרבותי. מתוך סיפורי הגוף עולה התבוננות חדשה, שאינה בינארית או לינארית, על כוח וחולשה ובריאות וחולי. סיפורי הגוף מעניקים מקום למגוון סיפורים והתמודדויות ומרחב לשאלות ותהליכים מתמשכים החסרים מנרטיב סרטן השד הרווח.

מחקר עתידי יכול לבחון את מושג סיפור הגוף בשלל מצבים אנושיים אחרים וללמוד אילו תכנים נוספים מצויים בו. מחקר זה ממוקד בחוויות של נשים סביב סרטן ממוגדר, אך ניתן ליישם את העקרונות העולים ממנו על כל המגדרים. יש מקום ללמוד ולחקור עוד על ה-breasted experience בכלל ומשם לבחון על משמעותיו בעקבות שינוי בשד או הסרת שד. בשדה הטיפול הנפשי זהו מחקר ראשוני בלבד המבקש להצביע על החשיבות של סיפור הגוף והתייחסות לחוויות גוף בטיפול. יש מקום להרחיב ולהעמיק שאלות אלו ולבחון אופנים נוספים בהם ניתן לתת מקום לחוויות גופניות ולסיפור של הגוף.